

Papoušek, Dalibor

Křesťané v pohledu římského světa

In: Papoušek, Dalibor. *Počátky křesťanství*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 115-125

ISBN 978-80-210-6920-6; ISBN 978-80-210-6923-7 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130741>

Access Date: 11. 12. 2023

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Novak, Agnès

Křesťané v pohledu římského světa

In: Novak, Agnès. *Počátky křesťanství*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 115-125

ISBN 978-80-210-6920-6; ISBN 978-80-210-6923-7 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130741>

Access Date: 11. 12. 2023

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5. Křesťané v pohledu římského světa

Nejstarší reflexe křesťanství v dílech římských autorů

Římští autoři **Plinius Mladší**,¹ **Tacitus**² a **Suetonius**³ zaznamenali křesťanství jako nové náboženství, odlišné od židovství, až na počátku 2. století, přičemž zmínky

- 1 **Gaius Plinius Caecilius Secundus**, zvaný Minor, tj. **Mladší** (61/62 – 112/113), synovec a později adoptivní syn Plinia Staršího, působil jako vysoký státní úředník. Byl vzdělaným řečníkem a literátem, který proslul zejména rozsáhlou sbírkou soukromé korespondence (10 knih). Spolu se svým přítelem Tacitem patřil do úzkého okruhu kolem císaře Traiana (vládl 98–117). Na jeho žádost se ujal správy senátní provincie Pontus et Bithynia v maloasijské části dnešního Turecka. Do tohoto úřadu nastoupil v září 110 nebo 111 a setrval v něm patrně až do své smrti. Výměna dvou listů o křesťanech mezi Pliniem a Traianem (*Epistulae* X,96; X,97) proběhla nejpozději koncem roku 112. – Podrobněji viz zejm. Ladislav Vidman, *Etude sur la correspondance de Pline le Jeune avec Trajan*, (Rozpravy ČSAV, řada společenských věd), Praha: ČSAV 1960; Alena Frolíková, *Rané křesťanství očima pohanů*, [Praha – Jinočany]: H & H 1992, s. 17–25; Gian Biago Conte, *Dějiny římské literatury*, trans. Dagmar Bartoňková et al., Praha: KLP – Koniasch Latin Press 2003, s. 463–466.
- 2 **Publius** (nebo **Gaius**?) **Cornelius Tacitus** (asi 55 – asi 117) se narodil nejspíš v Narbonské Gallii (dnešní Francie) a pocházel z jezdeckého stavu. Prošel všemi stupni úřednické kariéry. Za císaře Domitiana (vládl 81–96) byl členem kněžského kolegia (*quindecim viri sacris faciendis*), jež pečovalo o cizí kultury v Římě. Za vlády Nervovy (vládl 96–98) se roku 97 stal konzulem. Spolu s Pliniem Mladším, k němuž ho poutalo pevné přátelství, byl v úzkém okruhu kolem císaře Traiana (vládl 98–117). V roce 112 či 113 spravoval jako prokonzul provincii Asia, tj. v době, kdy v sousední Bithýnii působil Plinius Mladší. Tacitus byl skvělým řečníkem, zajímal se o morálku, politiku a dějiny. Proslul jako historik. Vedle rozsáhlých *Historiae* (Dějiny) sepsal na sklonku života *Annales* (Letopisy), zvané též *Ab excessu divi Augusti* (Od smrti božského Augusta). – Podrobněji viz zejm. Josef Češka, „Tacitovi Chřestiani a apokalyptické číslo“, *Listy filologické* 92, 1969, s. 239–249; Alena Frolíková, *Rané křesťanství očima pohanů*, [Praha – Jinočany]: H & H 1992, s. 26–30; Gian Biago Conte, *Dějiny římské literatury*, trans. Dagmar Bartoňková et al., Praha: KLP – Koniasch Latin Press 2003, s. 467–480.
- 3 **Gaius Suetonius Tranquillus** (asi 70 – asi 140) pocházel z nebohaté rodiny, avšak náležející k jezdeckému stavu. Zpočátku patrně působil jako advokát, ale záhy díky svým učeným zájmům získal přízeň Plinia Mladšího a dalších osobností, které mu zjednaly přístup k císařskému dvoru a do státních služeb. Císař Traianus (vládl 98–117) ho jmenoval správcem veřejných knihoven a za Hadriana (vládl 117–138) se stal vedoucím císařské kanceláře (*ab epistulis*) a archivu. V roce 122 náhle upadl v nemilost, byl zbaven úřadu a stopy po něm mizí. Z jeho rozsáhlého díla se zachovalo v podstatě jen *De vita Caesarum* (O životě císařů), shrnující životopisy římských vládců od Caesara po Domitiana. – Podrobněji viz zejm. Bohumila Moučková, *Studie zu Kaiserbiographien Suetons*, (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Monographia 22), Praha: Univerzita Karlova 1968; Alena Frolíková, *Rané křesťanství očima pohanů*, [Praha – Jinočany]: H & H 1992, s. 31–34; Gian Biago Conte, *Dějiny římské literatury*, trans. Dagmar Bartoňková et al., Praha: KLP – Koniasch Latin Press 2003, s. 481–486.

o křesťanech mají v jejich dílech podobu nahodilých komentářů psaných na okraj hlavního tématu. Teprve z konce 2. století se zprostředkovaně dochovala podstatná část **Kelsova** díla *Aléthis logos* („Pravdivé slovo“), které se poprvé zabývá křesťany systematicky a opírá se přitom o informace z první ruky.⁴

Jakkoli stojí nejstarší římské zmínky o křesťanech zpravidla jen na vratkých informačních zdrojích a mnohdy obraz křesťanství tendenčně pokřivují, představují důležitý pramen z doby, kdy se křesťanství teprve dostávalo do širšího povědomí antického světa. Současně totiž ukazují římskou percepci křesťanské jinakosti a dávají nahlédnout, jak mohla zpětně ovlivňovat utváření identity raných křesťanů.⁵

Ve svém listu císaři Traianovi (*Ep.* X,96) použil Plinius Mladší pro označení křesťanů dva výrazy – „**pověra**“ (*superstitio*) a „**politický spolek**“ (*hetaeria*), přičemž termín „pověra“ použili i další dva Pliniovi současníci Tacitus a Suetonius. Označení křesťanů za „politický spolek“ plně odpovídá dobové terminologii, která náboženské skupiny, filozofické školy a další „zájmová“ sdružení pokrývala obdobnými emickými termíny (lat. *collegium, secta, factio*; řec. *thiasos, eranos, koinon*). Souborně se pro tato uskupení vžil v odborné literatuře etický termín „**dobrovolná sdružení**“ (*voluntary associations*),⁶ tj. taková, do nichž se lidé nerodí, nýbrž dobrovolně vstupují.

Třebaže křesťané pro sebeoznačení vlastní obce používali nejčastěji výraz „**církev**“ (řec. *ekklésia*, lat. *ecclesia*), jeho sémantické pole je v rámci „dobrovolných sdružení“ pozdně antického světa podstatně širší. Římští autoři termín „církev“ (*ekklésia/ecclesia*) pro identifikaci příslušníků křesťanství nepoužívali. Uchylovali se k běžnému označení *Christiani*, tj. „následovníci Krista“, podobně jako byli „epikúrejci“ následovníky Epikúra či „pýthagorejci“ následovníky Pýthagora. Ve všech případech jde o pojmenování, které bylo těmto skupinám přisouzeno zvnějšku (srov. *Sk* 11,26). Označení křesťanů

4 Řecký filozof **Kelsos** sepsal svůj kritický protikřesťanský spis nejspíše kolem roku 170. Jeho podobu lze rekonstruovat díky rozsáhlým citacím, které do své podrobné polemiky s Kelsem, sepsané patrně roku 248, zahrnul Órigenés (*Contra Celsum*, 8 knih). – Podrobněji viz zejm. Carl Andresen, *Logos und Nomos: Die Polemik des Kelsos wider das Christentum*, (Arbeiten zur Kirchengeschichte 30), Berlin: Walter de Gruyter 1955 (reprint 2011); Michael Frede, „Celsus philosophus Platonicus“, in: Hildegard Temporini – Wolfgang Haase (eds.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung* II, 36,7, Berlin: Walter de Gruyter 1994, s. 5183–5213; Jeffrey W. Hargis, *Against the Christians: The Rise of Early Anti-Christian Polemic*, (Patristic Studies 1), New York: Peter Lang 1999; Robert Louis Wilken, *The Christians as the Romans Saw Them*, New Haven – London: Yale University Press 2003, s. 94–125. Anglický překlad viz Henry Chadwick, *Origen, Contra Celsum*, Cambridge: Cambridge University Press 1953 (a další vydání).

5 Srov. R. L. Wilken, *The Christians...*, s. 32.

6 Srov. John S. Kloppenborg – Stephen G. Wilson (eds.), *Voluntary Associations in the Graeco-Roman World*, London – New York: Routledge 1996.

jako „církve“ (*ekklésia/ecclesia*) by pro Plinia bylo zřejmě matoucí,⁷ neboť v běžném antickém užití znamenalo „shromáždění lidu“ (politické shromáždění příslušníků obce), na rozdíl od „rady“ (řec. *búlē*) tvořené menší skupinou.⁸

V očích římských intelektuálů bylo křesťanství ohrožením řádné zbožnosti (řec. *eusebeia*, lat. *pietas*), která spočívala v komplexu závazků a povinností nezbytných k zachování souladu s bohy (lat. *pax deorum*). V tomto smyslu křesťanství chápali jako „špatné náboženství“ a označovali je za „**pověru**“ (*superstitio*). S touto „pověrou“ pak byla spojována řada pejorativních přídomek: „zhoubná“ (Tacitus, *Ann.* XV,44,3: *exitiabilis superstitio*), „nová a škodlivá“ (Suetonius, *Nero* 16,2: *superstitionis novae et maleficae*), „nerozumná a přemrštěná“ (Plinius, *Ep.* X,96,8: *superstitionem pravam et immodicam*).⁹

Suetoniova charakteristika křesťanství jako „nové pověry“ (*superstitio nova*) ukazuje, jakou váhu v uznání a obecném přijetí „náboženství“ (*religio*) měla **starobylost tradice**. Když Tacitus přibližuje židovské obyčeje při výkladu o vypuknutí židovské války (*Historiae* V,3–5), nešetří negativním zaujetím (V,4,1):

Mojžíš, aby si národ do budoucna zajistil, zavedl nové obřady, opačné, než mají ostatní lidé. ... U nich [Židů] je hříšné všechno, co je u nás posvátné a naopak je u nich dovoleno, co je pro nás ohavné.

Zdůrazňuje, že u Židů panuje „nezlomná víra a pohotové milosrdenství, ale proti všem ostatním nepřátelská zášť (*sed adversus omnes alios hostile odium*“ (V,5,1). Jeho charakteristika se tu přibližuje popisu křesťanství, které také viní z „nenávisti k lidskému rodu“ (*odium humani generis*)“ (*Ann.* XV,44,4). Neopomene však poznamenat, že židovské obyčeje „jsou ospravedlňovány svou starobylostí (*antiquitate defenduntur*)“ (*Hist.* V,5,1), zatímco křesťanství je podle něj „zhoubnou pověřou“ (*exitiabilis superstitio*)“ vzniklou nedávno – „za vlády Tiberia (*Tiberio imperitante*)“ (*Ann.* XV,44,3).¹⁰

7 Srov. R. L. Wilken, *The Christians...*, s. 33.

8 Srov. toto užití v jiném Pliniově dopise (X,11), který adresoval Traianovi nedlouho po incidentu s křesťany.

9 Harold Remus, „Persecution“, in: Anthony J. Blasi – Jean Duhaime – Paul-André Turcotte (eds.), *Handbook of Early Christianity: Social Science Approaches*, Walnut Creek – Lanham – New York – Oxford: AltaMira Press 2002, s. 431–452: 435–436.

10 Srov. Pavel Oliva, „Pronásledování křesťanů v římské říši“, in: Jan Janda – Alena Frolíková – Jan Burian – Zuzana Vaněčková (eds.), *Problémy křesťanství: Sborník referátů z konference „Problémy křesťanství“ (Liblice, 4.-7. června 1985)*, Praha: Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV 1986, s. 214–226: 217–218; Bart D. Ehrman, *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew*, Oxford: Oxford University Press 2003, s. 111.

Novost křesťanství se stala naléhavým problémem poté, co se v průběhu 1. poloviny 2. století rozšířil z Malé Asie křesťanský proud reprezentovaný **Markiónem ze Synópy** (asi 85–160)¹¹ a ve čtyřicátých letech se prosadil i v Římě. Markiόν odmítl židovskou Bibli a sestavil kánon obsahující evangelium podobné Lukášovi a sbírku deseti Pavlových listů. Jakkoli je obtížné z nenávisných poznámek církevních otců rekonstruovat vývoj markiónské církve i učení samotného Markióna, jež se jinak nedochovalo, napětí, které markionité způsobili, se zřejmě projevilo i v utváření tradic, jež přibližně v téže době zpracoval **Lukáš** ve svém dyptichu *Lukášova evangelia* a *Skutků apoštolských*. Na základě novějšího datování *Skutků apoštolských* až do 20. či 30. let 2. století¹² někteří badatelé považují Lukášův důraz na židovství (centralita jeruzalémské církve, Pavlova poslušnost židovského zákona) za promyšlený pokus čelit tomuto napětí a zachovat v křesťanství nespornou kontinuitu se starobyklou tradicí respektovanou římským státem.¹³

Pronásledování křesťanů

Nejstarší zmínky římských autorů o křesťanech jsou zároveň významným pramenem k počátkům perzekuce křesťanů ze strany ústřední římské moci.

Suetoniova zmínka o **vyhnání Židů z Říma** za vlády císaře Claudia (vládl 41–54), protože „vlivem Chresta (*impulsore Chresto*) vytrvale vyvolávali nepokoje“ (*Claudius* 25,3), svého času vyvolala rozsáhlou diskusi o identitě původce nepokojů a možném

11 K Markiónovi viz zejm. Adolf von Harnack, *Marcion: Das Evangelium vom fremden Gott: Eine Monographie zur Geschichte der Grundlegung der Katholischen Kirche*, (Texte und Untersuchungen 45), Leipzig: J. C. Hinrichs 1921 (anglický překlad: *Marcion: The Gospel of the Alien God*, trans. John E. Steely a Lyle D. Bierma, Durham: Labyrinth Press 1990); John Knox, *Marcion and the New Testament: An Essay in the Early History of the Canon*, Chicago: University of Chicago Press 1942; E. C. Blackman, *Marcion and His Influence*, London: SCPK 1948; R. Joseph Hoffmann, *Marcion: On the Restitution of Christianity: An Essay on the Development of Radical Paulinist Theology in the Second Century*, (American Academy of Religion Academy Series 46), Chico: Scholar Press 1984; Stephen G. Wilson, „Marcion and the Jews“, in: Peter Richardson – David Granskou – Stephen G. Wilson (eds.), *Anti-Judaism in Early Christianity II*, (Studies in Christianity and Judaism 2), Waterloo: Wilfred Laurier University Press 1986, s. 45–58; Joseph B. Tyson, *Marcion and Luke-Acts: A Defining Struggle*. Columbia: University of South Carolina Press 2006; Sebastian Moll, *The Arch-heretic Marcion*, (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 250), Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 2010; Jason BeDuhn, *The First New Testament: Marcion's Scriptural Canon*, Salem: Polebridge Press 2013; Harry Y. Gamble, „Marcion and the ‚Canon‘“, in: Margaret M. Mitchell – Frances M. Young (eds.), *The Cambridge History of Christianity I: Origins to Constantine*, Cambridge – New York: Cambridge University Press 2006 (dotisk 2013), s. 195–213.

12 Viz Richard Pervo, *Dating Acts: Between the Evangelists and the Apologists*. Santa Rosa: Polebridge Press 2006.

13 Viz Joseph B. Tyson, *Marcion and Luke-Acts: A Defining Struggle*. Columbia: University of South Carolina Press 2006.

spojení této události s křesťany (srov. *Sk* 18,2). Na základě tradičního Tertullianova výkladu (*Apologeticum* 3,5) badatelé zvažovali možnost Suetoniovy záměny běžného řeckého jména *Chréstos* (ve významu „řádný, prospěšný, poctivý“) za Ježíšův mesiášský titul *Christos* („pomazaný“). Důvodem nepokojů by pak mohly být střety v římské židovské obci, v nichž by šlo o uznání Ježíšova mesiášství, nikoli o aktivity jinak neznámého židovského agitátora.¹⁴

Erich Koestermann dovedl ztotožnění Chresta s neznámým židovským výtržníkem až k Tacitovi, který ve svém líčení **Neronova pronásledování** po požáru Říma v roce 64 označuje stíhané jako *Chrestiani* (*Ann.* XV,44,2). S odkazem na základní medicejský rukopis Tacitova díla (*Codex Laurentianus* 68,2), kde byla verze *Chrestianos* teprve druhotně opravena na *Christianos*, dospěl k závěru, že nešlo o pronásledování křesťanů, nýbrž příslušníků židovské sekty vázané právě na Suetoniova Chresta.¹⁵ Koestermannovy vývody nicméně nebyly obecněji přijaty. Především proto, že předpokládaly Tacitův omyl, na jehož základě by ke zprávě o židovské skupině „chréstovců“ připojil chybný komentář o Kristovi jako původci jejich jména (*Ann.* XV,44,3). To je však nepravděpodobné, neboť se přinejmenším za svého pobytu v Bithýnii patrně s křesťany setkal, nemluvě o jeho kontaktech s Pliniem Mladším, který se v restrikcích proti křesťanům osobně angažoval (*Ep.* X,96–97).

Rozpaky nad objektem Claudiovy sankce i Neronova pronásledování ukazují nejen problematičnost dobového rozlišování křesťanů a Židů,¹⁶ ale také nárazovost

14 Ztotožnění Chresta s Kristem hájil např. Paul Keresztes („The Imperial Roman Government and the Christian Church I: From Nero to the Severi“, in: Hildegard Temporini – Wolfgang Haase [eds.], *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung* II, 23,1 Berlin: Walter de Gruyter 1980, s. 247–315: 247), zatímco Stephen Benko považoval Chresta jednoznačně za blíže neznámého židovského aktivistu („Pagan Criticism of Christianity during the First Two Centuries A.D.“, in: Hildegard Temporini – Wolfgang Haase [eds.], *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung* II, 23,2, Berlin: Walter de Gruyter 1980, s. 1054–1118: 1110–1115. Srov. Ladislav Vidman, „Nejstarší zprávy mimokřesťanských autorů o křesťanech“, in: Jan Janda – Alena Frolíková – Jan Burian – Zuzana Vaněčková (eds.), *Problémy křesťanství: Sborník referátů z konference „Problémy křesťanství“* (Liblice, 4.–7. června 1985), Praha: Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV 1986, s. 295–305: 295–296. – Možnost záměny *Chréstos* – *Christos*, kterou už ve starověku argumentačně využili Tertullianus (*Apologeticum* 3,5) nebo Orosius (*Historiae* VII,6,15–16), ukazuje na problémy s porozumění Ježíšovu přídomku *Christos* jako výsostnému mesiášskému titulu. Zvláště v nežidovských kruzích bez zázemí mesianismu ztrácel titul sílu, klesal na úroveň „příjmení“ (*cognomen*) a byl „doplňován“ všeobecně sdělnějším titulem *Kyrios* (řec. „Pán“). Srov. Barry S. Crawford, „*Christos* as Nickname“, in: Ron Cameron – Merrill P. Miller (eds.), *Redescribing Christian Origins*, (Society of Biblical Literature, Symposium Series 28), Atlanta: Society of Biblical Literature 2004, s. 337–348.

15 Erich Koestermann, „Ein folgenschwerer Irrtum des Tacitus (Ann. 15,44,2ff)“, *Historia* 16, 1967, s. 456–469. Srov. Josef Česka, „Tacitovi Chrestiani a apokalyptické číslo“, *Listy filologické* 92, 1969, s. 239–249.

16 Viz např. Adam H. Becker – Annette Yoshiko Reed (eds.), *The Ways That Never Parted: Jews and*

podobných císařských opatření. Křesťané nebyli stíháni jako politicky nebezpeční příslušníci podvratných organizací ani jako vyznavači obskurního náboženství, nýbrž především proto, že odmítali loajalitu vůči římskému státu, jež se obvykle projevovala **podílem na oficiálním kultu**. Těsně před vyličením neronovského pronásledování Tacitus uvádí, že po požáru Říma „byly hledány prostředky k usmíření bohů ... byl vzýván Vulcanus, Ceres a Proserpina“ (*Ann.* XV,44,1). Za těchto okolností nebylo obtížné přesvědčit římský lid o vině křesťanů, kteří se oficiálních obřadů neúčastnili.

Až do poloviny 3. století však měly perzekuce proti křesťanům vždy jen lokální, nárazový charakter. Zlom nastal teprve v roce 249, kdy vydal císař Decius dekret, nařizující všem římským občanům účast na oficiálních kultech, o čemž měla být vystavována úřední potvrzení (*libelli*). Jde o první plošné opatření ze strany římského státu vůči křesťanům.

Studijní literatura

Česká / slovenská:

- Clauss, Manfred, *Konstantin Veliký: Římský císař mezi pohanstvím a křesťanstvím*, Praha: Vyšehrad 2005.
- Češka, Josef, „Tacitovi Chrestiani a apokalyptické číslo“, *Listy filologické* 92, 1969, s. 239–249.
- Češka, Josef, *Římský stát a katolická církev ve 4. století*, Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 1983.
- Frolíková, Alena, *Rané křesťanství očima pohanů: Svědectví řecky a latinsky píšících autorů 1.–2. století*, [Praha – Jinočany]: H & H 1992.
- King, Noel, „Vztahy církve a státu“, in: Ian Hazlett (ed.), *Rané křesťanství: Počátky a vývoj církve do roku 600*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2009, s. 225–235.
- Oliva, Pavel, „Pronásledování křesťanů v římské říši“, in: Jan Janda – Alena Frolíková – Jan Burian – Zuzana Vaněčková (eds.), *Problémy křesťanství: Sborník referátů z konference „Problémy křesťanství“ (Liblice, 4.–7. června 1985)*, Praha: Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV 1986, s. 214–226.
- Vidman, Ladislav, „Nejstarší zprávy mimokřesťanských autorů o křesťanech“, in: Jan Janda – Alena Frolíková – Jan Burian – Zuzana Vaněčková (eds.), *Problémy křesťanství: Sborník referátů z konference „Problémy křesťanství“ (Liblice, 4.–7. června 1985)*, Praha: Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV 1986, s. 295–305.

V cizích jazycích:

- Barnes, Timothy D., „Legislation against the Christians“, *Journal of Roman Studies* 58, 1968, s. 32–50.
- Benko, Stephen, „Pagan Criticism of Christianity during the First Two Centuries A.D.“, in: Hildegard Temporini – Wolfgang Haase (eds.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung* II, 23,2, Berlin: Walter de Gruyter 1980, s. 1054–1118.
- Dodds, Eric R., *Pohané a křesťané ve věku úzkosti: Přednášky přednesené na Queen's University v Belfastu v roce 1963*, trans. Martin Pokorný, Praha: Petr Rezek 1997 (anglický originál: *Pagan and Christian in an Age of Anxiety: Some Aspects of Religious Experience from Marcus Aurelius to Constantine*, Cambridge: Cambridge University Press 1965).
- Friend, William H. C., „Persecutions: Genesis and Legacy“, in: Margaret M. Mitchell – Frances M. Young (eds.), *The Cambridge History of Christianity I: Origins to Constantine*, Cambridge – New York: Cambridge University Press 2006 (dotisk 2013), s. 503–523.
- Janssen, L. F., „Superstitio and the Persecution of the Christians“, *Vigiliae Christianae* 33, 1979, s. 131–159.
- Keresztes, Paul, „The Imperial Roman Government and the Christian Church I: From Nero to the Severi“, in: Hildegard Temporini – Wolfgang Haase (eds.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung* II, 23,1 Berlin: Walter de Gruyter 1980, s. 247–315.
- Keresztes, Paul, *Imperial Rome and the Christians I: From Herod the Great to about 200 A.D.*, Lanham – London: University Press of America 1989.
- Remus, Harold, „Persecution“, in: Anthony J. Blasi – Jean Duhaime – Paul-André Turcotte (eds.), *Handbook of Early Christianity: Social Science Approaches*, Walnut Creek – Lanham – New York – Oxford: AltaMira Press 2002, s. 431–452.
- Schoedel, William R., „Christian ‚Atheism‘ and the Peace of the Roman Empire“, *Church History* 42, 1973, s. 309–319.
- Ste. Croix, G. E. M. de, *Christian Persecution, Martyrdom and Orthodoxy*, Oxford: Oxford University Press 2006.
- Stegemann, Ekkehard W. – Wolfgang Stegemann, *Urchristliche Sozialgeschichte: Die Anfänge im Judentum und die Christusgemeinden in der mediterranen Welt*, Stuttgart – Berlin – Köln: W. Kohlhammer 1997, s. 272–305 (376–383).
- Wilken, Robert Louis, *The Christians as the Romans Saw Them*, New Haven – London: Yale University Press 1984, 2003.

Četba a komentář: Korespondence Plinia Mladšího s císařem Traianem

Komentované texty:

- **Pliniův dopis Traianovi (*Epistula X,96*)**

Zdroj: Alena Frolíková, *Rané křesťanství očima pohanů: Svědectví řecky a latinsky píšících autorů 1.–2. století*, [Praha – Jinočany]: H & H 1992, s. 17–19. Viz též Julie Nováková – Jan Pečírka (eds.), *Antika v dokumentech II: Řím*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1961, s. 408–409.

- **Traianova odpověď (*Epistula X,97*)**

Zdroj: Alena Frolíková, *Rané křesťanství očima pohanů: Svědectví řecky a latinsky píšících autorů 1.–2. století*, [Praha – Jinočany]: H & H 1992, s. 18–19. Viz též Julie Nováková – Jan Pečírka (eds.), *Antika v dokumentech II: Řím*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1961, s. 408–409.

Otázky k řešení:

- Svědčí uvedená korespondence o systematickém pronásledování křesťanů ze strany římské moci?
- Co lze z uvedené korespondence vyčíst o podobě raně křesťanského rituálu?
- Jak pohlížejí Plinius a Traianus jako příslušníci římských elit na vznikající křesťanství?

Pomocná literatura:

- Frolíková, Alena, *Rané křesťanství očima pohanů: Svědectví řecky a latinsky píšících autorů 1.–2. století*, [Praha – Jinočany]: H & H 1992, s. 17–25
- Oliva, Pavel, „Pronásledování křesťanů v římské říši“, in: Jan Janda – Alena Frolíková – Jan Burian – Zuzana Vaněčková (eds.), *Problémy křesťanství: Sborník referátů z konference „Problémy křesťanství“ (Liblice, 4.–7. června 1985)*, Praha: Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV 1986, s. 214–226.
- Vidman, Ladislav, „Nejstarší zprávy mimokřesťanských autorů o křesťanech“, in: Jan Janda – Alena Frolíková – Jan Burian – Zuzana Vaněčková (eds.), *Problémy křesťanství: Sborník referátů z konference „Problémy křesťanství“ (Liblice, 4.–7. června 1985)*, Praha: Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV 1986, s. 295–305.

Vybrané prameny:

Pliniův dopis Traianovi (*Epistula X,96*)

Zdroj: Alena Frolíková, *Rané křesťanství očima pohanů: Svědectví řecky a latinsky píšících autorů 1.–2. století*, [Praha – Jinočany]: H & H 1992, s. 18–19.

(X,96,1) Stalo se už mým zvykem, pane, obracet se na tebe se všemi těžkostmi. Neboť kdo mě může lépe vést v mé pochybnosti nebo poučit v mé neznalosti?

Nikdy jsem nebyl přítomen při vyšetřování křesťanů; proto nevím, jak dalece se mají trestat a co se má vyšetřovat. (2) Stejně tak si nejsem jist, zda se má dělat nějaký rozdíl ve stáří, anebo zda je jedno, je-li někdo ještě mladistvý nebo dospělý; zda se má dát milost tomu, kdo odvolal, anebo zda nemá mít žádný prospěch z toho, že kdysi byl křesťan a přestal jím být; zda se trestá sama příslušnost ke křesťanství, i když není spojena se zločiny, anebo zločiny souvisící s touto příslušností.

S těmi, kdo byli obžalováni jako křesťané, jsem zatím postupoval takto: (3) Zeptal jsem se jich, jsou-li křesťany. Když to doznali, zeptal jsem se po druhé a po třetí pohroziv jim trestem smrti; když setrvali na svém, dal jsem je popravít. Nepochyboval jsem totiž, ať doznávali cokoliv, že rozhodně je třeba potrestat zarputilost a tvrdošjný vzor. (4) Vyskytli se i jiní lidé stejně pobloudilí, kteří však byli římskými občany, a proto jsem je dal zapsat do seznamu těch, kdo měli být posláni do Říma. Brzy se pak v průběhu vyšetřování, jak tomu obvykle bývá, začaly procesy rozrůstat a vyskytly se četné zvláštní případy.

(5) Přišlo anonymní udání obsahující jména mnoha lidí. Uznal jsem za vhodné propustit ty, kdo popírali, že jsou nebo kdy byli křesťany, jestliže vyzývali bohy podle formule, kterou jsem jim předřikával, obětovali kadidlo a víno před tvým portrétem (ten jsem kvůli tomu dal přinést zároveň se sochami bohů) a kromě toho proklínali Christa, protože se říká, že žádného skutečného křesťana nelze k ničemu z toho přinutit.

(6) Jiní, jejichž jména mi sdělil další informátor, říkali, že jsou křesťany, a zase to popřeli; byli prý kdysi, ale pak jimi přestali být, někteří před třemi lety, někteří ještě před delší dobou, někdo i před dvaceti lety. Ti všichni rovněž uctívali tvůj portrét i sochy bohů a proklínali Christa.

(7) Tvrdili však, že celá jejich vina nebo pomýlení byla pouze v tom, že se scházeli v určitý den před úsvitem, zpívali střídavě píseň k počtě Christa jako boha a zavazovali se přísahou ne k nějakému zločinu, ale že se nedopustí krádeží, loupeží ani cizoložství, že dodrží dané slovo a že nezaprou majetek jim svěřený, až budou požádáni o jeho vrácení. Potom se prý rozcházel a opět se shromažďovali k požívání pokrmu, zcela obyčejného a nevinného; právě to že přestali dělat po mém výnosu, kterým jsem podle tvých směrnic zakázal politické spolky (*hetaerias*). (8) Tím spíše jsem pokládal za nutné přezkoumat pravdivost údajů mučením dvou otrokyň, které nazývali jáhenkami. Neshledal jsem nic jiného než nerozumnou přemrštěnou pověru (*superstitionem pravam, immodicam*).

(9) Proto jsem zastavil další vyšetřování a obracím se s dotazem na tebe. Usoudil jsem totiž, že si ta věc zaslouží, abych se dotázal pro velký počet ohrožených, protože mnoho lidí všeho věku, všech stavů a obojího pohlaví je a bude ještě pohnáno před soud. Nákaza této pověry se rozšířila nejen do měst, ale také do menších obcí a na venkov; avšak myslím, že je možno ji zarazit a vyléčit. (10) Alespoň je dosti známo, že se začínají plnit chrámy, které téměř zely prázdnotou, že se opět konají posvátné obřady, na dlouhou dobu přerušené, a že se všude prodávají obětní zvířata, jež dosud jen tu a tam někdo kupoval. Z toho jasně vyplývá, jak velké množství lidí může být napraveno, dostane-li se jim příležitosti k lítosti.

Traianova odpověď (Epistula X,97)

Zdroj: Alena Frolíková, *Rané křesťanství očima pohanů: Svědectví řecky a latinsky píšících autorů 1.–2. století*, [Praha – Jinočany]: H & H 1992, s. 19.

(X,97,1) Volil jsi, milý Secunde, správný postup při vyšetřování těch, kdo byli u tebe obžalováni jako křesťané, neboť nelze obecně stanovit nějakou přesnou formuli. Nemají se vyhledávat; jsou-li obžalováni a usvědčeni, nechť jsou potrestáni. Zároveň však je třeba dbát, aby se tomu, kdo popře, že je křesťanem, a prokáže to veřejně, to jest vzýváním našich bohů, dostalo pro jeho lítost milosti, i když pro svou minulost zůstává v podezření.

(2) Avšak na anonymní udání se nemá brát ohled při žádném trestném činu, protože by to byl velmi špatný precedent neslučující se s naší dobou.

Tacitovo líčení neronovského pronásledování (Annales XV,44,2–5)

Zdroj: Alena Frolíková, *Rané křesťanství očima pohanů: Svědectví řecky a latinsky píšících autorů 1.–2. století*, [Praha – Jinočany]: H & H 1992, s. 26. Viz též Tacitus, *Letopisy*, trans. Antonín Minařík a Antonín Hartman, (Antická knihovna 27), Praha: Svoboda ³1975.

(XV,44,2) Ale špatná pověst neslábla ani lidským úsilím ani štědrostí císaře či usmiřováním bohů; věřilo se, že požár byl založen na rozkaz. Proto Nero, aby potlačil řeči, nastrčil viníky a nejvybranějšími tresty pak potrestal ty, koho lid nazýval křesťany (*Chrestianos*) a nenáviděl kvůli neřestem (*per flagitia*).

(3) (Původce jejich jména Christa dal za vlády Tiberiovy popravít prokurátor Pontius Pilatus; zhoubná pověra (*exitiabilis superstitio*) tehdy potlačená znovu propukla nejen v Judeji, rodišti toho zla, ale také v hlavním městě, kam se ze všech stran stékají všechny ohavnosti a hanebnosti a nacházejí tam ctitele.) (4) Nejdříve byli tedy pochyťáni ti, kteří se přiznávali; potom na základě jejich udání bylo k nim připojeno ohromné množství ani ne tak pro zločin zhářství jako pro nenávisť k lidskému rodu (*odio humani generis*). I při umírání je ještě zahrnuli posměchem; pokrytí kůžemi šelem museli hynout sápaní psy nebo byli přibiti na kříž, aby za soumraku hořeli na způsob nočních luceren. Nero poskytl tomuto divadlu své zahrady a také pořádal hry v cirku, při kterých se v obleku vozataje mísil mezi lid nebo stál na voze. (5) A tak, ačkoliv šlo o viníky, zasluhující nejhorský tresty, rodil se soucit s nimi, protože byli utráceni jakoby ne k veřejnému prospěchu, ale pro ukrutnost jednotlivce.

Suetoniova zmínka o neronovském pronásledování (De vita Caesarum, Nero 16,3)

Zdroj: Alena Frolíková, *Rané křesťanství očima pohanů: Svědectví řecky a latinsky píšících autorů 1.–2. století*, [Praha – Jinočany]: H & H 1992, s. 31. Viz též Gaius Suetonius Tranquillus, *Životopisy dvanácti císařů: Spolu se zlomky jeho spisu O význačných literátech*, trans. Bohumil Ryba a Jana Nechutová, (Historica 3), Praha: Svoboda 1998.

Tresty byli postihováni křesťané, druh lidí oddaných nové a škodlivé pověře (*superstitiois novae et maleficae*).

Suetoniova zmínka o vypuzení Židů z Říma (*De vita Caesarum, Claudius 25,3*)

Zdroj: Alena Frolíková, *Rané křesťanství očima pohanů: Svědectví řecky a latinsky píšících autorů 1.–2. století*, [Praha – Jinočany]: H & H 1992, s. 32. Viz též Gaius Suetonius Tranquillus, *Životopisy dvanácti císařů: Spolu se zlomky jeho spisu O významných literátech*, trans. Bohumil Ryba a Jana Nechutová, (Historica 3), Praha: Svoboda 1998.

[Claudius] Židy vypudil z Říma, protože tam vlivem Chresta (*impulsore Chresto*) vytrvale vyvolávali nepokoje.